

Mirosław J. Hoffmann
Adam Mackiewicz

Średniowieczne założenia obronne powiatu ostródzkiego

Ostróda 2004

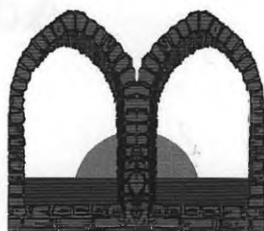
Mirosław J. Hoffmann
Adam Mackiewicz

**Średniowieczne
założenia obronne
powiatu ostródzkiego**

**Studia i Materiały
Muzeum w Ostródzie**

pod redakcją Ryszarda Sajkowskiego

Tom 1

Muzeum w Ostródzie

Mirosław J. Hoffmann

Adam Mackiewicz

**Średniowieczne
założenia obronne
powiatu ostródzkiego**

Muzeum w Ostródzie
Ostróda 2004

Wydano przy pomocy finansowej
Starostwa Powiatowego w Ostródzie

Recenzent

Antoni J. Pawłowski

Na okładce:

Szwedzka Góra w Gardynach od strony południowo-wschodniej,
fot. A. Mackiewicz

Rysunek przestrzenny (blokdiagram) założenia obronnego w Gardynach,
wykonał J. Błaszczyk

Redaktor

Ryszard Sajkowski

© Copyright by Muzeum w Ostródzie
Ostróda 2004

ISBN 83-916007-2-6

ISSN 1731-9293

Studia i Materiały Muzeum w Ostródzie 1

Wydawca:

Muzeum w Ostródzie

14-100 Ostróda, ul. A. Mickiewicza 22

tel./fax (089) 646 26 02

e-mail: muzeumos@interia.pl

Skład, druk i oprawa:

Zakład Poligraficzny „Spręcograf” s.c.

Spręcowo 17A, 11-001 Dywity

tel./fax (089) 512 00 92

e-mail: druk@sprecograf.pl

OD WYDAWCY

Opracowanie autorstwa archeologów Mirosława J. Hoffmanna i Adama Mackiewicza otwiera nową serię wydawniczą – *Studia i Materiały Muzeum w Ostródzie*. Cykl ten będzie zawierał teksty źródłowe oraz opracowania odnoszące się do szeroko rozumianej przeszłości naszego miasta, regionu ostródzkiego i terenów doń przyległych. Potrzeba powstania takiej serii istniała już wcześniej, jednak dopiero stosunkowo niedawno pojawiły się realne możliwości realizacji tego przedsięwzięcia. Oprócz materiałów źródłowych, czy o charakterze inwentaryzatorskim, publikowane będą opracowania historyczne, archeologiczne, etnograficzne etc.

Pozycja „Średniowieczne założenia obronne powiatu ostródzkiego” powstała w ramach projektu „Relikty wczesnośredniowiecznej zabudowy w powiecie ostródzkim”, realizowanego przez Muzeum w Ostródzie na zlecenie Starostwa Powiatowego w Ostródzie. W tym miejscu chciałbym gorąco podziękować Starostwu Powiatowemu za wsparcie finansowe niniejszej inicjatywy, bez którego realizacja tego trudnego zadania nie byłaby możliwa. Niniejsza pozycja ma stanowić początek katalogów zabytków z różnych okresów historycznych z terenów Ostródy i powiatu ostródzkiego. W obliczu procesów jakich jesteśmy świadkami, naglące staje się udokumentowanie możliwie jak największej grupy zabytków. Problem ten odnosi się także do budownictwa pruskiego i wczesnochrześcijańskiego. Jako bezpośrednich realizatorów przedsięwzięcia zaproszono dra Mirosława Hoffmanna (pracownik naukowy Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, kierownik Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie) oraz mgra Adama Mackiewicza (właściciel firmy Archeo-Adam). W toku prowadzonych prac zaistniała konieczność zlustrowania większej ilości obiektów oraz przeprowadzenia szczegółowej kwerendy archiwalnej i bibliotecznej. Otrzymane w ten sposób dane pozwoliły uzyskać nie tylko doskonały materiał ilustracyjny, ale dokonać też weryfikacji wcześniejszych ustaleń. Mamy nadzieję, że pozycja autorstwa Mirosława Hoffmanna i Adama Mackiewicza znajdzie czytelników nie tylko wśród profesjonalistów, lecz będzie również zaproszeniem do poznania walorów kulturowo-krajoznawczych ziemi ostródzkiej.

Ryszard Sajkowski

UWAGI WSTĘPNE¹

Pojęcie ziemia ostródzka² stosowane bywa w różnych opracowaniach popularnych i popularno-naukowych, jednak nazwa ta nie ma uzasadnienia historycznego. Obejmuje ona teren obecnego powiatu ostródzkiego – jednostki administracyjnej utworzonej w wyniku połączenia dawnego powiatu morąskiego i ostródzkiego, po uprzednim okrojeniu ich powierzchni (mapa).

Pod względem fizyczno-geograficznym ziemia ostródzka wchodzi w skład dwóch makroregionów – Pojezierza Iławskiego obejmującego północną i centralną część powiatu ostródzkiego oraz Garbu Lubawskiego, w którego obręb wchodzi południowa część tej jednostki administracyjnej. Pojezierze Iławskie, które na zachodzie dochodzi do Wisły, a od wschodu graniczy ze środkowym biegiem Pasłęki i doliną Drwęcy charakteryzuje się względnie urozmaiconym krajobrazem, w którym dominuje morena dena, zbudowana z gliny zwałowej, często spiaszczonej. Tworzy ona na ogół płaską, niekiedy bardziej falistą, równinę wznoszącą się w granicach 100-120 m n.p.m. Rzadszym elementem krajobrazowym Pojezierza Iławskiego są piaszczyste i gliniaste moreny czołowe uformowane w stadium poznańskim i pomorskim zlodowacenia bałtyckiego. Znaczną powierzchnię obszaru zajmują sandry, uformowane przez wody roztopowe lądolodu. Morenowo-sandrowy krajobraz regionu urozmaicają formy negatywne, głównie rynny oraz obniżenia zastoiskowe różnej wielkości i kształtu. Są dosyć głębokie, od 10 do 20 m, a uwzględniając dna zbiorników wodnych osiągają nawet głębokość 40 m. Rynny usytuowane są najczęściej południkowo, sporadycznie tylko mając układ równoleżnikowy. Do największych jezior Pojezierza Iławskiego znajdujących się w obrębie powiatu ostródzkiego należą: Narie, Drwęckie, Ruda Woda, Szelaż Wielki, Moraż, Bartężek, Isąg oraz Gil Wielki. Większość z nich to przepływowe jeziora rynnowe. Sieć hydrograficzną obszaru uzupełniają rzeka Drwęca oraz mniejsze ciek wodne, Miłakówka i Wąska. Teren ten pokrywają gleby brunatne właściwe i płowe, bielicoziemne oraz mułowo-bagiennie i torfowe, które występują w dolinach rzecznych

¹ Autorzy dziękują Panu Markowi Pacholcowi za opracowanie materiału ilustracyjnego.

² Pod pojęciem „ziemi ostródzkiej” autorzy rozumieją teren obecnego powiatu ostródzkiego, a więc jednostki terytorialnej utworzonej w wyniku reformy administracyjnej w 1999 r.

i jeziornych.³ Oddzielony od Pojezierza Iławskiego doliną Drwęcy Garb Lubawski góruje bardzo wyraźnie nad otoczeniem i mimo położenia w zasięgu zlodowacenia bałtyckiego jest pozbawiony większych jezior. W jego bardzo urozmaiconym krajobrazie wyróżnić można dwa typy utworów – związane z bezpośrednią akumulacją lodowcową moreny denne i czołowe oraz równiny sandrowe i rynny, utworzone w wyniku działalności wód roztopowych. Wysokość bezwzględna tego mezoregionu przekracza 200 m, z wyraźnym wypiętrzeniem Góry Dylewskiej, która osiąga 312 m n.p.m. Na południowych jej stokach występują większe z nielicznych tu jezior – Dąbrowa Wielka i Mała. Skromną sieć wodną obszaru uzupełniają nieduże strumienie – Gizela, Grabczek i Poburzanka. Powierzchnia Garbu Lubawskiego pokryta jest glebami brunatnymi kwaśnymi wytworzonymi z glin zwałowych, ilów i pyłów oraz utworami bielicoziemnymi. Cechą charakterystyczną jest bardzo duża kamienistość terenu.⁴

Obszar ten we wczesnym średniowieczu był domeną dwóch plemion pruskich – Sasinów, zasiedlających teren Garbu Lubawskiego oraz Pogezan, rozlokowanych m.in. w północno-wschodniej partii Pojezierza Iławskiego, a więc w północnej i centralnej części ziemi ostródzkiej. Wspomniane plemiona zasiedlały ten teren przez kilka stuleci, zanim w XIII w. zostały podbite przez Zakon Krzyżacki, ulegając żywiołowi germańskiemu. Obszar obecnego powiatu ostródzkiego wyróżnia się w skali ziem pruskich znaczną koncentracją założeń obronnych – zarówno grodzisk o wczesnośredniowiecznej metryce, jak również reliktywów warowni krzyżackich – obiektów bronionych pierwotnie drewnianymi palisadami, lub gródków strażniczych, które są świadectwem pierwszego etapu kolonizacji tych terenów przez państwo zakonne.

W poprzednich latach podejmowano już próby weryfikacji założeń obronnych tego terenu, jednak z reguły były one niepełne i mało dokładne. Również powierzchniowe penetracje terenowe realizowane od początku lat osiemdziesiątych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski nie doprowadziły do kompleksowej inwentaryzacji obiektów obronnych ziemi ostródzkiej.

Udokumentowane w niniejszym opracowaniu badania powierzchniowo-weryfikacyjne, które przeprowadzono w kwietniu 2002 r. zrealizowane zostały z inicjatywy Muzeum w Ostródzie. Poprzedzone kwerendą archiwalną i bibliograficzną objęły one wszystkie⁵ zarejestrowane dotąd w obrębie obecnych granic powiatu ostródzkiego archeologiczne obiekty obronne o metryce wczesno- i późnośredniowiecznej, a więc datowane w ramach przedziału czasowego mieszczącego się między VII a XV w. Z łącznej liczby

³ J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1965, s. 296, 299.

⁴ *Ibidem*, s. 305.

⁵ Za wyjątkiem założeń murowanych.

25, znanych z kwerendy źródłowej⁶ założeń obronnych z tego terenu zweryfikowano i udokumentowano 19. Trzy domniemane grodziska (Mostkowo, gm. Łukta oraz Słonecznik i Wilnowo, gm. Morąg) okazały się być naturalnymi formami geomorfologicznymi. Trzy następne – Bieniasze, gm. Miłakowo (fot. 1), Ostróda-Wałdowo oraz Lichtajny, gm. Ostróda (fot. 2) – zostały już wcześniej zniwelowane, przy czym wydaje się, że pierwsze z nich było również naturalnym utworem geomorfologicznym.

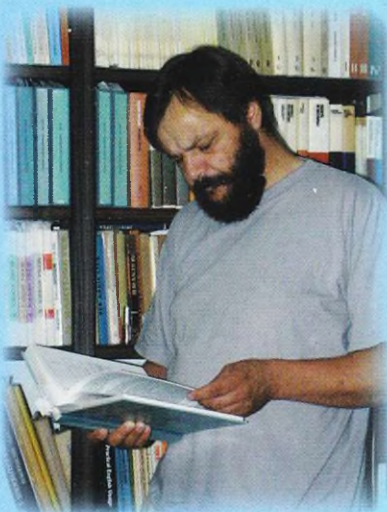
⁶ Przeprowadzono ją wykorzystując cytowaną w części katalogowej literaturę oraz archiwa Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie, Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie oraz Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie. Za udostępnienie materiałów archiwalnych autorzy dziękują szefom wymienionych instytucji – Panom, prof. dr. Wilfriedowi Menghinowi, mgr. Januszowi Cygańskiemu oraz mgr. Jackowi Wysockiemu.

SPIS TREŚCI

OD WYDAWCY	5
UWAGI WSTĘPNE	7
KATALOG ZAŁOŻEŃ OBRONNYCH ZIEMI OSTRÓDZKIEJ	11
DĄBRÓWNO, GM. LOCO (1)	11
DOMKOWO, GM. GRUNWALD (2)	11
DURĄG, GM. OSTRÓDA (3)	12
GARDYNY, GM. DĄBRÓWNO (4)	13
GÓRY ŁUBIAŃSKIE, GM. GRUNWALD (5)	14
GRABINEK, GM. OSTRÓDA (6)	14
GRAŻYMY, GM. ŁUKTA (7)	15
KAJKOWO, GM. OSTRÓDA (8)	16
LASY TABORSKIE, GM. ŁUKTA (9)	17
LESZCZ, GM. DĄBRÓWNO (10)	17
ORNOWO, GM. OSTRÓDA (11)	18
PODAĞI, GM. GODKOWO (12)	19
ROTAJNY, GM. MIŁAKOWO (13)	20
STARE MIASTO, GM. DĄBRÓWNO (14)	20
STRUŻYNA, GM. MORĄG (15)	21
ŚWIETLIN, GM. OSTRÓDA (16)	22
TYMAWA, GM. GRUNWALD (17)	23
WENECJA, GM. MORĄG (18)	24
ZAJĄCZKI, GM. OSTRÓDA (19)	24
UWAGI KOŃCOWE	27
MAPA POWIATU OSTRÓDZKIEGO Z LOKALIZACJĄ ŚREDNIOWIECZNYCH ZAŁOŻEŃ OBRONNYCH	30
SPIS RYCYN	31
SPIS FOTOGRAFII	33
MITTELALTERLICHE WEHRANLAGEN DES KREISES OSTRÓDA ZUSAMMENFASSUNG	37
MEDIEVAL DEFENSIBLE PLACES IN THE OSTRÓDA REGION SUMMARY	41
RYCINY	45
FOTOGRAFIE	81

Mirosław J. Hoffmann – badacz zajmujący się archeologią bałtyjską. Zatrudniony w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie oraz Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Adam Mackiewicz – archeolog zajmujący się głównie badaniami archeologicznymi miast średniowiecznych na terenie Warmii i Mazur. Właściciel firmy archeologicznej, „Archeo-Adam”.

Muzeum w Ostródzie

ISBN 83-916007-2-6
ISSN 1731-9293

Studia i Materiały Muzeum w Ostródzie 1